

Проблема подолання кліше в мовленні школярів як завдання шкільної літературної освіти

Проблема боротьби з мовними штампами та кліше в щоденному мовленні посідає одне з важливих місць в українському шкільництві. Серед розмаїття шкільних предметів уроки світової і української літератури чи не найкраще надаються для збагачення словникового запасу школярів, примноження їх уміння конструювати складні фонетичні конструкції в усному і письмовому мовленні. Однак сьогодні маємо констатувати, що відбувається постійне зменшення частки літературного компонента в сучасній школі. Повільно, але неухильно уроки української літератури витісняються на маргінес шкільного курсу, а діти все менше і менше читають і пропонованих шкільною програмою текстів, і просто книг різного спрямування: художніх, наукових, публіцистики тощо.

Звісно, маємо визнати, що інформаційне суспільство вимагає від сучасної людини блискавичних рішень і стислості формулювань. Доба домінування літературної освіти, швидше за все, вже відійшла в минуле. Сучасний потік інформації не сприяє глибині осмислення текстів, навіть коли мова йде про максимально стислі тексти з суспільних мереж, блогів, сторінок інтернет-видань. Все частіше спілкування (особливо молоді!) обмежується репостами, фотографіями та піктограмами-лайками. Таким чином формується масив певних суспільних шаблонів, які надаються для емоційного відгуку на певну подію. Водночас втрачається образність мови.

Видається, що не останню скрипку в цій ситуації грає практично суцільне запровадження системи перевірки знань учнів у вигляді тестування. Адже відповідь на тест потреба правильно виконати тест передбачає наявність наперед визначеної відповіді на запитання, тобто кліше. «Словник лінгвістичних термінів» Д.І.Ганича й І.С.Олійника пропонує нам таку дефініцію терміна *кліше*: «Кліше, клише (фр. *Slichy* – відбиток). Мовний

стереотип, готовий зворот, що використовується в певних умовах і подібних контекстах. На відміну від мовних штамтів, що становлять заяложений вираз із послабленим лексичним значенням і стертою експресивністю, кліше утворює конструктивну одиницю, яка зберігає свою семантику, а часто і виразність...» [1, 107].

Однак нам видається, що ця межа досить ефемерна. Н.М.Сологуб тлумачить поняття стереотип як «слово, мовний зворот, що повторюється без змін, автоматично, як усталена формула, мовний шаблон; трафарет», виділяючи стереотипи-кліше та стереотипи-штамти: «Розрізняють С.-кліше – вони виконують у мовленні позит. функцію, є лог. прокладками, готовими словесними формулами, які економлять мовні зусилля і полегшують процес спілкування (згідно з ухвалою, за наказом); С.-штамти – слова і словосполучення зі стертим лекс. значенням чи експресивністю, які виникли в результаті втрати образності чи мех. перенесення кліше ділового стилю..., термінол. сполук у неприродне для них середовище (розвідники земних надр, трудівники полів). Зустрічаються гол. чин. у канцелярсько-діловій мові» [5, 2000, 237]. До чого таке детальне з'ясування словникових дефініцій? Справа в тому, що розвиток вміння творчо висловлювати свої думки був неодмінною передумовою формування особистості освіченої людини в класичній системі освіти. Ще в древньому Китаї іспит, що визначав рівень освіченості державного службовця полягав у написанні твору. Уміння писати вірші так само було бажаним, чи навіть обов'язковим у ХІХ столітті для культурної людини. Досить згадати про щоденники, у які вписували свої поезії і пересічні знайомці, і талановиті поети-класики. Однак в особистому блозі вчительки української мови та літератури Наталії Григорівни Кунашенко подибуємо вражаючу сентенцію: «Якби власне висловлювання на ЗНО писав хтось із найталановитіших письменників сучасності, будь то Харука Муракамі чи Юрій Андрухович, він би нізащо не отримав за нього найвищий бал. Чому? Мета твору наприкінці тесту ЗНО – не оцінити письменницький талант чи оригінальні думки автора. Він перевіряє вміння зв'язно

висловлювати думки, аргументувати власну позицію правильно та з використанням адекватних прикладів» [4]. Отже мова йде про уміння використовувати наперед визначені мовні конструкції для викладу «правильних» міркувань? А де ж «власне висловлювання»?

Власне і завдання з літератури в завданнях ЗНО тяжіють до тиражування вироблених українським, а насамперед – українським радянським літературознавством кліше.

Наприклад, досить розповсюдженим в матеріалах ЗНО з української літератури є завдання назвати письменника за характеристикою, яка, власне і є кліше. У таблиці представлені найбільш популярні варіанти таких кліше.

«Батько» української прози	Григорій Квітка-Основ'яненко
Дочка Прометея	Леся Українка
Сонцеклонник	Михайло Коцюбинський
Кларнетист	Павло Тичина
Основоположник української літератури	Тарас Шевченко
Інтелектуальний прозаїк	Валер'ян Підмогильний
Витязь молоді української поезії	Василь Симоненко
Король українського тиражу	Остап Вишня
Імператор залізних строф	Євген Маланюк
Дівчина з легенди	Маруся Чурай
Каменяр	Іван Франко
Сонячний поет	Іван Драч
Гірська орлиця	Ольга Кобилянська
Співачка досвітніх вогнів	Леся Українка
Зачинатель української літератури	Іван Котляревський
Український Одисей	Євген Маланюк
Всеобіймаюче око України	Іван Нечуй-Левицький
Мандрівний філософ	Григорій Сковорода
Великий Кобзар	Тарас Шевченко
Чи не єдиний мужчина в українському письменстві	Леся Українка

Звісно, нічого поганого в тому, що діти знатимуть такі моменти, які стосуються біографічних даних письменників, однак варто не просто заучити ці кліше, але наповнити їх цікавим для школярів змістом. Зокрема, варто

акцентувати увагу дітей на походженні того чи іншого характеристичного означення, обставинах його появи і популяризації в українському культурному просторі. Але найголовніше, щоб наявність стереотипного уявлення про письменника не стала перешкодою для особистісного сприйняття учнями творчості того чи іншого автора.

Наприклад, за «дочкою Прометея», «співачкою досвітніх огнів» і «єдиним мужчиною в українській літературі» не має сховатися оригінальність філософських поглядів, специфіка авторського стилю та особливе місце, яке посіла в українській літературі Леся Українка. Старшокласникам варто запропонувати зміст дискусій, які розгорнулися навколо постатей провідних українських письменників, наприклад, тієї ж Лесі Українки чи Івана Франка, що стали підставою для появи монографій Тамари Гундорової «Франко – не каменярь» [2] чи Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» [3]. Таким чином у свідомості школярів буде розірвано нав'язані зовні шаблони, які заступить особистісне ставлення до творчості письменника.

До певної міри як кліше сприймаються і псевдоніми письменників, розпізнавання яких теж є одним з найпопулярніших серед завдань ЗНО. Приклад таких завдань наводимо в наступній таблиці:

Іван Нечуй-Левицький	
Іван Багряний	
Іван Карпенко-Карий	
Іван Білик	
Григорій Квітка-Основ'яненко	
Леся Українка	
Олександр Олесь	
Остап Вишня	
Панас Мирний	
Микола Хвильовий	

Поза тим історія псевдонімів може бути підставою для цікавої розмови на уроці, а не просто формальне його запам'ятовування, нудне і примусове в

перспективі здачі ЗНО. Наприклад, коли мова йде про Лесю Українку, варто згадати не лише широко поширену версію про псевдонім, придуманий Оленою Пчілкою для доньки, але й зауважити, що псевдонім «українець» був дуже поширений в останній третині XIX століття в середовищі національно свідомої інтелігенції, а також ним послугувався Михайло Драгоманов, котрого Лариса Косач вважала своїм духовним батьком.

Досить поширене серед пропонованих учасникам ЗНО завдання упізнати твір за присвятою чи епіграфом, що теж вимагає неформального підходу під час вивчення таких матеріалів на уроках української літератури.

Дружині Анні	
Своєму батькові Юліанові	
В. Жуковському	
В. Григоровичу	
Якову де Бальмену	
Любові всевишній присвячується	
«Цвітові яблуні»	
Кононівським полям	
«Кругом нас якась безодня, що її вирила доля, але в наших серцях вона найглибша»(Юнас Лі)	
«Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло» (А.Франс)	

Отже, вивчення шкільного курсу української літератури вимагає неформального ставлення до вивчення певних моментів з історії літератури, які легко клішуються. Такі можливості надає неформальний підхід вчителя до вивчення біографій митців, а також використання додаткової літератури: романізованих біографій, публіцистичних текстів, присвячених життю і творчості письменників, книжок присвячених різним літературним цікавинкам тощо.

Література:

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
2. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Тамара Гундорова. К., 2006. 352 с.
3. Забужко Оксана. Notre Dame D'Ukraine:Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 640 с.
4. Кунашенко Н.Г. Власне висловлювання // https://znovuzno.blogspot.com/p/blog-page_18.html
5. Сологуб Н.М. Стереотип; Кліше; Штамп // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К., 2000. – С. 599, 237, 739.